

МОВОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МЮНХЕНА

Довбня Л.Е., Товкайло Т.І.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті втілено намір висвітлити мовознавчу діяльність неординарного вітчизняного лінгвіста Юрія Шевельова (Шнейдера, Шереха) в Українському вільному університеті Мюнхена. Зазначається, що його наукова діяльність у часи перебування в Німеччині присвячена дослідженню синхронічних і діахронічних аспектів української мови. Вказується, що знаковими працями вченого в зазначений період є «Головні правила українського правопису» (1946), «До генези називного речення» (1947), «Внесок Галичини у формування української літературної мови» (1949), «Сучасна українська літературна мова» (1949), де подано власне бачення історії формування, розвитку й функціонування фонетики й морфології, лексики та синтаксису української мови. Звертається увага на становлення й особливості українського правопису.
Ключові слова: Юрій Шевельов, лінгвістична діяльність, Мюнхен, українська мова, мовна система, фонетика, лексика, морфологія, синтаксис, правопис.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. ознаменований глобальними світовими подіями, які спонукають до повернення на терени Батьківщини невинувато забутих імен учених, котрі, попри вимушену еміграцію, дали світові потужні наукові здобутки в різних галузях. До величких постатей минулого століття належить і Юрій Шевельов (Шнейдер, Шерех), у життєписі якого достатньо дослідженням залишається німецький період його мовознавчої діяльності. У цьому контексті обрана тема набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Початок ХХІ ст. ознаменувався поверненням в історію української науки, у т.ч. й мовознавчої, величких постатей минулого, які по праву заслуговують на пошану й визнання. З'явилася немало наукових розвідок, присвячених їхній творчій спадщині, авторами яких є І. Дзюба, М. Жулинський, В. Німчук, Р. Зорівчак, С. Лук'яненко, О. Микитюк, М. Мозер, Я. Рігер, М.-Р. Стех та ін. «Вони здійснили філологічний аналіз творчого доробку Ю. Шевельова, проаналізували окремі аспекти його мовно-літературної діяльності» [2, с. 170].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в останнє десятиліття активізувалися наукові пошуки навколо зазначеної проблеми, поза увагою вчених залишилося чимало проблем, які чекають свого дослідника. Зауважимо, що до сьогодні не була об'єктом наукових інтересів учених мовознавча діяльність Ю. Шевельова в Українському вільному університеті Мюнхена.

Мета статті – проаналізувати й висвітлити окремі аспекти мовознавчої спадщини вченого, створеної ним у період перебування в Німеччині. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- опрацювати арсенал існуючих у сучасній україністиці напрацювань, присвячених мовному доробку Ю. Шевельова в Мюнхені;

- здійснити аналіз окремих мовознавчих досліджень вченого й подати власний фаховий їх коментар.

Виклад основного матеріалу. Юрій Володимирович Шевельов (Шнейдер, Шерех, Григо-

рій Шевчук) – відомий учений-славіст, критик-літературознавець, історик, доцент слов'янської філології Українського вільного університету (1946–1949). У 1949 р. здобув докторський науковий ступінь за дослідженням, написаним ще в Харкові, під назвою «До генези називного речення». Був активним учасником та заступником голови об'єднання українських письменників МУР у Німеччині (1945–1949), президентом УВАН у період 1959–1961 та 1981–1986 рр., «...професором Гарвардського й Колумбійського університетів, членом Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, почесним доктором Альбертського, Лундського, Харківського університетів та Києво-Могилянської академії» [2, с. 170–171]. «Науковець постійно працював заради того, щоб «Карфаген української провінційності й меншовартості був зруйнований». О. Гончар зазначав: «Після геніального Потєбні Харків дав другого геніального лінгвіста, ім'я його – Юрій Шевельов; і я радий, що мені випала честь слухати його блискучі лекції упродовж п'яти моїх харківських студентських літ» [6, с. 1].

Дослідниця наукової творчості Ю. Шевельова Р. Зорівчак в одній із своїх розвідок висловила справедливу думку про те, що «...цей славетний у світі науковець до 90-х років минулого сторіччя був майже невідомий в Україні, його праць не знав той народ, Мові і художньому Слову якого дослідник віддав увесь свій блискучий талент, усе своє життя. Його відхід в історію (12 квітня 2002 р.) зобов'язує нас осмислити його багатогранне і надзвичайно продуктивне життя, його велику і складну інтелектуальну спадщину і ту центральну роль, яку він відіграє в україністиці» [3]. Р. Коргодський звернув увагу на значення праць вченого не тільки для українського, а й для слов'янського мовознавства загалом: «Творчість Юрія Шевельова в колі славістів стала вершинним здобутком української науки ХХ століття» [6, с. 1].

Наукова спадщина вченого складається із 17-ти книг, де опубліковано низку ґрунтовних праць, серед яких – «Грамматика української мови» (1934), «Головні правила українського правопису» (1946), «Думки проти течії» (1949), «Внесок Галичини у формування української літера-

турної мови» (1949), «Нарис сучасної української літературної мови» (1951), «Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення» (1951), «Передісторія слов'янської мови: історична фонологія загальнослов'янської мови» (1965), «Галичина в формуванні нової української літературної мови» (1975), «Історична фонологія української мови» (1979), «Українська мова в першій половині двадцятого століття: 1900–1941. Стан і статус» (1987), «Чому общерусский язык, а не віборуська мова?» (1994) тощо.

Лінгвістична діяльність Ю. Шевельова тісно пов'язана з мовознавчими ідеями О. Білецького, Л. Булаховського й В. Сімовича. Він є автором статей з історичної морфології, лексикології, лінгвостилістики, антропонімії української мови та питань українського правопису, а також праць про О. Павловського, В. Ганцова, О. Курило, К. Михальчука, П. Бузука, Б. Грінченка, О. Синявського, І. Зілінського. Учений не омивув увагою соціолінгвістичні погляди О. Потебні на взаємозв'язок мови й національності. Питання української ментальності й мови були наскрізними в життєписі науковця, оскільки його сутність була українською: «...я полюбив Україну і українську мову. ...А земля стала для мене рідною зі своїми людьми, пейзажами, хатками... Мати колись сказала: «Ви ніколи не забудете її...». І я не забув, навіть тоді, коли був за океаном. Я любив цю землю. Любов є... Але це таке ірраціональне поняття, що немає сенсу говорити про неї раціонально. Я завжди буду душею і серцем на Україні» [цит. за: 1].

Однак політична ситуація спонукала Ю. Шевельова до еміграції. Опинившись у Мюнхені, учений продовжує наукову діяльність. Водночас його не полишають роздуми про українську духовність, які він виклав у своїх публіцистичних матеріалах, об'єднаних у книзі «Думки проти течії». У передмові до неї автор пише: «Стаття і три есеї, зібрані в цій книжечці, написані в різних стилях і з різних приводів, але пов'язані єдністю провідної думки і спільним прагненням окреслити характеристичні риси і головні потреби української духовності на сучасному етапі її розвитку. ...автор наважується випустити свої «думки проти течії» в світ, бо значення порушених тут питань видається йому важливішим за свої і чужі амбіції. Він хотів створити для читача книжку, яка не давала б йому спати, яка хвилювала б і може навіть дратувала б його, яка змушувала б думати, ятрила б рани, спонукала активно шукати виходу з теперішньої ситуації, посувала б українську духовність, а тим самим і український державнобудівний рух уперед. Якщо книжка це завдання виконає, автор буде задоволений, які б налічки на нього не наліплювали ті, хто своїм основним завданням поставив виключити з українства здатність мислити» [11, с. 3].

Цікавою і пізнавальною для фахівців є книга «До генези називного речення», яку Ю. Шевельов написав у 1941 р. в Харкові, а довів до логічного завершення в еміграції в Німеччині. У праці здійснено детальний розлогіий аналіз називних речень в аспекті їх походження та функціонування в літературній мові XIX–XX ст. Ця розвідка була взята за основу його докторської дисертації.

Заслугує на увагу праця вченого «Головні правила українського правопису», надруко-

вана в 1946 р. Вона отримала своє продовження в орфографічному здобутку за назвою «Принципи сучасного українського письма» (1949), де Ю. Шевельов звернув увагу на важливу особливість українського правопису, вказавши, що в основу українського письма покладено фонематичний принцип, згідно з яким одна літера відповідає одному звуку мови (фонемі). Проте засвідчено й відхилення, оскільки побутувала думка, що домінуючим в українському правописі є фонетичний принцип.

Книга «Головні правила українського правопису» складається з передмови та дев'яти розділів:

- українська абетка;
- правопис голосних;
- правопис приголосних;
- правопис приростків і наростків;
- складні слова: правопис слів укупі й нарізно;
- правопис чужих слів;
- правопис інослов'янських власних назв;
- головні правила пунктуації;
- правила вживання великої й малої літери.

Кожен розділ в історико-лінгвістичному аспекті має важливе значення, оскільки дає уявлення про еволюцію, становлення й упорядкування української орфографії та пунктуації. Зокрема, розділ, присвячений правопису голосних, уміщує таку інформацію: правопис ненаголошених голосних, правопис літер *и* та *і*, чергування голосних, чергування *у* – *в*, *і* – *й*. Щодо правопису приголосних розкриваються такі аспекти: м'якшення, уживання апострофа, подвоєння, спрощення та зміни в групах приголосних при їх збігу тощо. У четвертому розділі йдеться про правопис приростків (префіксів) і наростків (суфіксів) у словах різних частин мови. Наступний розділ присвячений особливостям правопису складних слів, що належать до різних лексико-граматичних розрядів. У шостому й сьомому розділах подаються правила написання запозичень як із слов'янських, так і з інших мов індоєвропейської сім'ї. В окремій частині аналізовано праці наведено правила вживання розділових знаків (крапка, знак оклику, знак питання, кома, середник (крапка з комою), риска (тире), кома з рискою, двокрапка, лапки, дужки, крапки (три крапки), розділка (дефіс) (останній сьогодні відносять до знаків орфографії)). Останній розділ присвячено правопису загальних і власних назв.

Цінним надбанням ученого є його дослідження щодо впливу галицького й чернігівського діалектів на формування української літературної мови, де мовознавець засвідчує важливість не лише київської і полтавської говірок, а й інших, зокрема галицьких [4]. Ці погляди автор реалізував у праці «Внесок Галичини у формування української літературної мови».

У ній Ю. Шевельов подає власне бачення періодизації галицьких діалектних впливів на становлення української літературної мови і здійснює їх аналіз. Дослідник виокремлює такі етапи:

- галицькі впливи до 1876 р.;
- 1876–1905 рр.;
- 1906–1920 рр.;
- 1921–1941 рр.

Окрім того, учений аналізує галицькі мовні елементи, інкорпоровані в систему сучасної

української літературної мови (лексику, наголос, синтаксис, фонетику і морфологію) [6].

У додатках до розвідки автор висвітлює роль чернігівських говорів у процесі усталення української літературної норми.

«Мова потребувала нормалізації/стандартизації – до певної міри штучного – заповнення прогалін, – ситуація, типова для всіх мов у період, коли вони поширюють сферу вживання від побутової й літературної та мають задовольнити найрізноманітніші вимоги новочасного суспільства. Словниковий запас, фразеологію й термінологію треба було устійнити, а нерідко й доповнити, використовуючи розмовну практику, діалекти, історичні джерела, іншомовні запозичення чи будуючи новотвори» [9, с. 97].

Учений приділяв значну увагу питанням нормалізації української мови, які й дотепер є на часі і потребують подальших наукових досліджень та фахових інтерпретацій. Зокрема, дослідник зосереджував увагу на екстра- та інтралінгвістичних чинниках, що впливали на процес мовної нормалізації. У цьому аспекті найвагомішою працею вченого є «Нарис української літературної мови», де здійснено опис «...сучасної української літературної мови як системи в усьому багатстві її стилістичних варіантів» [12, с. 44]. Ю. Шевельов вважав, що завданням мовознавця є «...не приписувати норми сучасній літературній мові, а встановлювати їх, виходячи з її конкретного функціонування протягом останніх півтора сторіччя, а надто найостаннішого п'ятдесятиліття» [8, с. 6]. В аналізованій праці вчений запропонував теоретичні і практичні

підходи до нормалізації української мови, зауваживши: «З погляду суто наукового не можна говорити, що в мові що-небудь є правильне або неправильне, – бо все, що є в мові, має причини своєї появи, отже, по-своєму обґрунтоване. Але практичні потреби порозуміння, спілкування й закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб у мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає [Там само, с. 9–10]».

Висновки. Таким чином, Ю. Шевельов залишив по собі потужну лінгвістичну спадщину, що становить 872 наукові праці. Навіть перебуваючи в німецькій еміграції, науковець продовжував працювати над актуальними питаннями україністики, з-поміж яких окремо слід виділити нагальні проблеми мовознавства: усталення української мовної норми у сферах правопису, фонетики й орфоєпії, лексики, морфології та синтаксису; вплив діалектів, зокрема галицького й чернігівського, на процеси усталення національної мови. Проте, як зауважує відомий учений сучасності П. Гриценко, незважаючи на вагомий внесок у розвиток мовознавчої науки, «...цей визначний дослідник сучасності залишається ще не достатньо знаним в Україні, особливо як мовознавець і мистецтвознавець; осмислення й використання його праць ще не співмірне з їх науковою і загальнокультурною цінністю, воно здебільшого принагідне, несистематичне» [6, с. 1]. У зв'язку із цим необхідні подальші фахові напрацювання в аспекті мовознавчої спадщини Ю. Шевельова, створеної як на Батьківщині, так і в еміграції, та її популяризації в Україні і світі.

Список літератури:

1. Андрійчук І. Українці: великі, відомі і невідомі [Електронний ресурс] / І. Андрійчук. – Режим доступу: http://ryzhkov.ucoz.ru/publ/vidatni_movoznavci/shevelov_jurij/6-1-0-19
2. Довбня Л. Е. Мовознавчий доробок Юрія Шевельова / Л. Е. Довбня, Т. І. Товкайло // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 302 с. – С. 170–173.
3. Зорівчак Р. Юрій Володимирович Шевельов – дослідник творчості Олександра Опанасовича Потебні: соціолінгвістичний і перекладознавчий аспекти [Електронний ресурс] / Р. Зорівчак. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Zorivchak.htm>
4. Нікуліна М. В. Генеза української наукової термінології в лінгвістичних студіях Юрія Шевельова / М. В. Нікуліна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологія. – 2009. – № 854. – Вип. 57. – С. 48–52.
5. Німчук В. В. Ю. Шевельов і проблеми нашого часу (до 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова / В. В. Німчук // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 95–101.
6. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української мови / Ю. Шевельов. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.
7. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Ю. Шевельов. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 135 с.
8. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шевельов. – Мюнхен: Вид-во «Молоде життя», 1951. – 402 с.
9. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Сучасність, 1987. – 294 с.
10. Шерех Ю. Головні правила українського правопису / Ю. Шерех. – Вид-во «Прометей», 1946. – 63 с.
11. Шерех Ю. Думки проти течії / Ю. Шерех. – 1949. – 100 с.
12. Черемська О. С. Погляди Юрія Шевельова щодо нормування української літературної мови (20–30-ті роки ХХ століття) / О. С. Черемська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологія. – 2009. – № 854. – Вип. 57. – С. 44–48.

Довбня Л.Э., Товкайло Т.И.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЯЗЫКОВЕДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮРИЯ ШЕВЕЛЕВА В УКРАИНСКОМ СВОБОДНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МЮНХЕНА

Аннотация

В статье осуществлена попытка осветить языковедческую деятельность неординарного отечественного лингвиста Юрия Шевелева (Шнейдера, Шереха) в Украинском свободном университете Мюнхена. Отмечается, что его научная деятельность во времена пребывания в Германии посвящена исследованию синхронических и диахронических аспектов украинского языка. Указывается, что знаковыми трудами ученого в указанный период являются «Главные правила украинского правописания» (1946), «К генезису именного предложения» (1947), «Вклад Галичины в формирование украинского литературного языка» (1949), «Современный украинский литературный язык» (1949), где представлено собственное видение истории формирования, развития и функционирования фонетики и морфологии, лексики и синтаксиса украинского языка. Обращается внимание на становление и особенности украинского правописания.

Ключевые слова: Юрий Шевелев, лингвистическая деятельность, Мюнхен, русский язык, языковая система, фонетика, лексика, морфология, синтаксис, правописание.

Dovbnia L.E., Tovkaylo T.I.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Grygory Skovoroda

LINGUISTIC ACTIVITIES OF YURIY SHEVELYOV AT THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY IN MUNICH

Summary

This article is an attempt to highlight the work of the extraordinary national specialist in linguistics Yuriy Shevelyov (Schneider, Sherekh) at the Ukrainian Free University in Munich. It says that his research activities during his stay in Germany are devoted to the synchronic and diachronic aspects of the Ukrainian language. It is claimed, that emblematic works of the scientist in this period are «The Main Rules of the Ukrainian Orthography» (1946), «On the Genesis of The Nominative sentence» (1947), «The contribution of Galicia in the Formation of The Ukrainian Language» (1949), «The Modern Ukrainian Literary Language» (1949), which presented his own vision of the history of formation, development and operation of phonetics and morphology, vocabulary and syntax of the Ukrainian language. The main attention is drawn to the formation and peculiarities of Ukrainian spelling.

Keywords: Yuriy Shevelyov, linguistic activities, Munich, the Ukrainian language, the language system, phonetics, vocabulary, morphology, syntax, spelling.